

УДК 378(091)(477.82)"201"
DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217827

Світлана ЦЕЦИК

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри вищої математики, Національний університет водного господарства та природокористування, вул. Михайла Вербицького, 18, м. Рівне, Україна, індекс 33018 (s.p.tsetsyk@nuwm.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7047-4197>

Ярослав ЦЕЦИК

кандидат історичних наук, доцент кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності, Національний університет водного господарства та природокористування, вул. Михайла Вербицького, 18, м. Рівне, Україна, індекс 33018 (slavatsetsik@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2527-2155>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/E-8054-2019>

Бібліографічний опис статті: Цецик, С., & Цецик, Я. (2020). Особливості розвитку професійної освіти та підготовки педагогічних кадрів на Волині на початку ХХ ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 5/47*, 178–192. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217827>.

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
ТА ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ
НА ВОЛИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Анотація. Мета дослідження. На підставі аналізу праць українських вчених та архівних документів розкрити особливості становлення професійної підготовки учнів та вдосконалення педагогічної майстерності вчителів початкових навчальних закладів на Волині на початку ХХ ст. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні принципів науковості, об'єктивності,

© Світлана Цецик, Ярослав Цецик, 2020

історизму та поліфакторності при дослідженні запропонованої теми. **Наукова новизна** полягає у тому, що на основі архівних документів досліджено особливості розвитку професійної освіти на Волині на початку ХХ ст. Визначено, що органи влади активізували процес відкриття навчальних закладів, де учні мали змогу отримувати професійну освіту. З'ясовано роль земств в організації та проведенні педагогічних курсів для вчителів початкових шкіл губернії. У результаті проведеного дослідження зроблено **висновки**, що на початку ХХ ст. на Волині актуальним було питання формування мережі професійних закладів освіти. Важливу роль у цьому відігравали органи місцевого самоврядування, які здійснювали фінансування витрат, пов'язаних з їх відкриттям. Після свого утворення активно включилися у цю роботу й земства. Одним із своїх пріоритетних завдань вони визначили розширення мережі закладів початкової освіти у регіоні та проведення педагогічних курсів для вчителів початкових шкіл. Важливим у цьому напрямі було те, що зростала кількість психолого-природничих дисциплін. Але не всі плани було реалізовано через відмову земств фінансувати відкриття окремих ремісничих училищ. Багато рішень залишилися невиконаними у зв'язку з початком Першої світової війни.

Ключові слова: професійна освіта; педагогічні курси; Волинь; земство; освіта; навчальна програма.

Svitlana TSETSYK

PhD (Pedagogy), Associate Professor, Department of Higher (Further) Mathematics, National University of Water Management and Environmental Engineering, 18 Mykhailo Verbytsky Str., Rivne, Ukraine, postal code 33018 (s.p.tsetsyk@nuwm.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7047-4197>

Yaroslav TSETSYK

PhD (History), Associate Professor, Department of Public Administration, Documentation Keeping and Information Activities, National University of Water and Environmental Engineering, 18 Mykhailo Verbytsky Str., Rivne, Ukraine, postal code 33018 (slavatsetsik@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2527-2155>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/E-8054-2019>

To cite this article: Tsetsyk, S., & Tsetsyk, Ya. (2020). Osoblyvosti rozvytku profesiinoi osvity ta pidhotovky pedahohichnykh kadriv na Volyni na pochatku XX st. [Features of the development of vocational education and training of teachers in Volyn at the beginning of the XX century]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 178–192. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217827> [in Ukrainian].

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF VOCATIONAL EDUCATION AND TRAINING OF TEACHERS IN VOLYN AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Summary. *The purpose of the study is to reveal the peculiarities of the formation of professional training of students and the improvement of pedagogical skills of teachers of primary schools in Volyn in the early twentieth century on the basis of the analysis of the works of Ukrainian scientists and archival documents. The research methodology is based on a combination of the principles of scientificity, objectivity, historicism and multifactoriality in the study of the proposed topic. The scientific novelty is that the peculiarities of the development of vocational education in Volyn in the early twentieth century are studied on the basis of archival documents. The authorities intensified the process of opening educational institutions where students had the opportunity to receive vocational education. The role of zemstvos in the organization and conduct of pedagogical courses for primary school teachers in the province has been clarified. The result of the study led to the conclusion that there was an urgent need to form a network of professional educational institutions in Volyn in the early twentieth century. Local governments played an important role in that process covering the costs associated with the opening of vocational schools. After their formation, zemstvos also took an active part in this work. One of their priorities was to expand the network of primary schools in the region and to conduct pedagogical courses for primary school teachers. An important feature was the growing number of subjects studying psychology and natural sciences. But not all plans were realized due to the refusal of zemstvos to finance the opening of individual craft schools. Many decisions remained unfulfilled due to the outbreak of the First World War.*

Key words: professional education; pedagogical courses; Volyn; zemstvo; education; curriculum.

Постановка проблеми. На сучасному етапі реформування української освіти важливим є аналіз особливостей її становлення та розвитку у минулому. На початку ХХ ст. на Волині не було жодного закладу вищої освіти, а середні – гімназії, прогімназії та реальні училища функціонували лише у повітових центрах, і то не у всіх. Та все ж початок століття характеризувався відкриттям значної кількості закладів освіти, насамперед початкових. Вимоги часу диктували свої умови, й тому у краї поступово зростала мережа закладів, де учні мали змогу отримати професійну освіту. Важливим фактором, який позитивно впливав на якість підготовки вчителів початкових шкіл, стали педагогічні курси, які фінансувалися губернським земством. Все це сприяло розвитку професійної освіти у регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на появу в останні роки значної кількості наукових праць, які стосуються розвитку освіти на українських землях на початку ХХ ст., більшість із них присвячені розвитку вищої освіти, історії педагогіки. Питання, пов'язані з розвитком професійної освіти на Волині, у більшості із них відсутні, що свідчить про недостатню розробленість теми в сучасній українській історіографії. Окремі питання теми розглянуто у статтях О. Альошиної, що розкривають особливості організації та проведення народних читань православними братствами на Волині (Альошина, 2018) та просвітницькій діяльності Житомирського православного братства (Альошина, 2019). Питання, пов'язані з диференціацією шкільної освіти на Україні в імперську добу, розглянуто у статті Л. Березівської (Березівська, 2011).

Мета статті – на основі аналізу першоджерел з'ясувати особливості розвитку професійної освіти у Волинській губернії на початку ХХ ст. та дослідити, які фактори позитивно впливали на цей процес. Визначити роль органів самоврядування у цьому.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у системі освіти на українських землях відбувалися суттєві зміни. У 1910 р. у Волинській губернії функціонувало 2 385 закладів освіти різних типів. У підпорядкуванні Міністерства

народної освіти (МНО) перебувало 976 закладів освіти, Священно-го Синоду – 1 399, Міністерства внутрішніх справ – 2, Міністерства торгівлі і промисловості – 2, Головного управління землеустрою й землеробства – 4, Відомства імператриці Марії – 2. Загалом освіти у губернії отримували 156 194 учні («Обзор», 1911, с. 69).

Кількість середніх навчальних закладів була незначною. У 1910 р. на Волині функціонувало чотири державні чоловічі гімназії, одне реальне училище, три приватні з «правами урядових чоловічих гімназій», жіноча гімназія, вісім приватних з «правами урядових жіночих гімназій», жіноче училище графа Блудова й Дедекальська учительська семінарія, де середню освіту отримували 2 848 хлопців і 2 257 дівчат («Обзор», 1911, с. 70).

На відміну від класичних гімназій, у реальних училищах значно більше уваги приділялося вивченню математично-природничих дисциплін, оскільки їх випускники вступали до вищих технічних навчальних закладів, тоді як гімназисти здебільшого – до класичних університетів. Тому й навчальні програми у них відрізнялися. Варто відзначити, що наприкінці навчального року учні складали перевідні екзамени. До кожного протоколу екзаменаційної комісії додавалися й навчальні програми. Так, до протоколу усного екзамену з тригонометрії за 1902 р. учнів сьомого класу Рівненського реального училища додано й програму курсу. В ньому зазначено час початку відповіді учня й час її закінчення та питання екзаменаційного білета. Незважаючи на жорстке ставлення та вимогливість викладачів, як свідчить аналіз документа, з 19 учнів іспит здали всі (ДАРО, ф. 215, оп. 2, спр. 105, арк. 22–27).

У навчальних програмах детально розписувалися теми занять та ключові поняття. Окремі програми склалися на основі тогочасних підручників. Зокрема програма з фізики для учнів 6 класу Рівненського реального училища була складена на основі підручника Кісельова. У ній детально розписані всі двадцять тем, які викладалися впродовж року, й відзначено, на основі чого її складено. Проведений аналіз програми та завдань, які давалися учням, свідчить, що теми або були дуже великі за обсягом, або викладалися впродовж кількох уроків кожна (ДАРО, ф. 215, оп. 2, спр. 106, арк. 35–36).

У тогочасних навчальних планах був закладений принцип поліфуркації: на новогуманітарному відділенні переважали гуманітарні предмети, запроваджувалася нова іноземна мова і не вивчалася латинська; на гуманітарно-класичному – також переважували гуманітарні предмети, мали вивчатися нова іноземна і латинська мови; на одному реальному відділенні переважали природничі науки, на другому – математичні. Така організація середньої освіти у старших класах відповідала реаліям життя, врахувала індивідуальні здібності і нахили учнів. Розроблені комісіями навчальні програми характеризувалися як орієнтовні. Структурно вони склалися безпосередньо з програми і пояснювальної записки до неї, мали форму рекомендацій, що відкривало вчителів простір для творчості (Березівська, 2011, с. 50).

Ще одним фактом, що значною мірою впливав на рівень викладання, було те, що керівники середніх навчальних закладів щорічно давали характеристики на вчителів. Так, у характеристиці на вчителя математики Рівненського реального училища зазначалося, що він любив науку і «працював не за страх, ніколи не просив зайвого карбованця». Він працював для користі справи, щоденно збирав учнів «на 1–2 години та вчив їх розв'язувати завдання й задачі, був дисциплінованим» (ДАРО, ф. 215, оп. 2, спр. 242, арк. 91 зв.).

Таким чином, на відміну від класичних гімназій навчальні програми реальних училищ було орієнтовані на підготовку фахівців з природничих та інженерних спеціальностей. Їх випускники після завершення здебільшого продовжували навчання в політехнічних інститутах.

На початку ХХ ст. на Волині, як і в інших регіонах України, гостро постала проблема підготовки кваліфікованих майстрів. З метою їх належної підготовки в регіоні було відкрито професійні та ремісничі навчальні заклади. У циркулярному розпорядженні Міністерства народної освіти за 1914 р. йшлося, що, незважаючи на прийняття низки заходів для розширення мережі професійних та ремісничих навчальних закладів у державі, потреба у спеціальній освіті не була вирішеною. Кількість ремісничих закладів освіти не відповідала потребам промисловості та сільського господарства. У зв'язку з цим доцільно було вжити заходи з метою подальшого розвитку мережі таких закладів від-

повідно до потреб окремих районів. Пропонувалося обговорити питання, в яких населених пунктах навчального округу «є необхідним і корисним» відкрити ремісничі навчальні заклади (ДАРО, ф. 165, оп. 1, спр. 24, арк. 30–30 зв.). 27 січня 1914 р. Рівненська міська комісія з народної освіти у складі члена міської управи Л.С. Стефановича та гласних міської Думи С.М. Подобіда, Є.Ю. Куфалія, М.Б. Мазуркевича, М.М. Пудловського та Г.М. Пісюка слухали питання про відкриття професійного класу при одному з нижчих навчальних училищ міста або відкриття самостійного ремісничого училища. У результаті обговорення цього питання комісія прийшла до висновку, що оптимальним варіантом для міста стало б «відкриття самостійної нижчої ремісничої школи за типом існуючих уже таких шкіл у Житомирі та Бердичеві» (ДАРО, ф. 165, оп. 1, спр. 24, арк. 32). Рівненська міська Дума, заслухавши на надзвичайному засіданні 5 лютого 1914 р. пропозицію Міністерства народної освіти та доповідь Комісії з народної освіти про відкриття ремісничого навчального закладу в Рівному та взявши до уваги, що для задоволення загальноосвітніх та професійних потреб міського населення «нижчої верстви» давно назріла потреба відкрити нижчу ремісничу школу, прийняла рішення порушити клопотання про відкриття у м. Рівне нижчої ремісничої школи з 4-річним курсом навчання. При цьому останній рік навчання мав бути присвячений винятково практичним заняттям (ДАРО, ф. 165, оп. 1, спр. 24, арк. 32). Незабаром цей заклад почав функціонувати.

Значно раніше, ніж у Рівному, нижчі ремісничі училища розпочали діяльність у Житомирі та деяких інших населених пунктах регіону. Найбільш гостра дискусія виникла під час процедури відкриття у Житомирському сирітському будинку ремісничих класів. Основною їх метою було навчити дітей-сиріт, які там виховувалися, певних ремесел. Уперше тут ремісничі класи відкрили ще у 1890-х рр. При сирітському будинку було організовано палітурну, шевську та швейну майстерні, які існували за рахунок відсотків від капіталу, зібраних дружиною колишнього волинського губернатора Грессера. Але вони проіснували недовго й були закриті через те, що не було відповідних викладачів, а мета викладання не могла бути досягнута через юний вік учнів (ДАЖО, ф. 183, оп. 1, спр. 11, арк. 160–161).

У 1904 р. Губернське земство повернулося до цього питання й вважало, що найбільш доцільними ремеслами, які учні могли опанувати, були палітурна, швейна та шевська справи. Також вони запропонували утримувати дітей у будинку до 15, а не до 12 років. Кошти на відкриття цих класів у них були. Загальний кошторис їх утримання складав 720 руб. на рік. Для викладання запропонували запросити відомих майстрів. Це дало б можливість дітям потім продовжити навчання у майстрів та отримати необхідні професійні навички (ДАЖО, ф. 183, оп. 1, спр. 11, арк. 161).

Помітну роль у розвитку професійної освіти на Волині відіграло приватне Житомирське комерційне училище імені Ремезової. У ньому учні отримували відповідну економічну та бухгалтерську освіту. А на початку 1914 р. при ньому було заплановано відкрити Волинську художньо-ремісничу майстерню, яка мала готувати спеціалістів для «розвитку кустарної промисловості на Волині» (ДАЖО, ф. 80, оп. 1, спр. 35, арк. 2). У ній мали навчатися майбутні інструктори для сільських майстерень (ДАЖО, ф. 80, оп. 1, спр. 35, арк. 2). За фінансовою допомогою для відкриття ремісничо-художньої майстерні звернулися до земської управи та Міністерства торгівлі та промисловості, у підпорядкуванні якого був цей заклад освіти. Навчальний відділ Міністерства торгівлі «по відділу художньо-промислових шкіл», розглянувши у квітні 1914 р. клопотання Н.Л. Ремезової, визнав за доцільне надавати фінансову підтримку цьому закладу та сприяти створенню в Житомирі художньо-ремісничої майстерні, яка складалася б з відділів художнього, керамічного й різьблення по дереву, де мало навчатися безкоштовно 40 учнів (ДАЖО, ф. 80, оп. 1, спр. 35, арк. 8). Тоді ж було й складено кошторис видатків на організацію цих класів. Загальна сума складала 20 тис. руб., включаючи й утримання інтернату на 25 учнів. Найдорожче коштувало устаткування для керамічного класу. Міністерство торгівлі та промисловості було готове виділити 5 тис. руб. (ДАЖО, ф. 80, оп. 1, спр. 35, арк. 8 зв.).

У клопотанні від 16 квітня 1914 р. про збільшення фінансування для відкриття майстерень, адресованому помічнику завідувача художньо-промислових майстерень Міністерства торгівлі і промисловості, наголошувалося на тому, що в регіоні була

велика потреба у випускниках цього училища. У Житомирському та інших повітах багато місцевих жителів робили вироби з глини, займалися примітивним різьбленням по дереву, хоча земство, «відповідаючи на потреби місцевого населення» прийняло рішення відкрити два відділення: скульптурно-керамічне й різьблення по дереву. Однак керамічна майстерня була найдорожчою за вартістю устаткування, а молоде земство й місто, в якому склад гласних не був затверджений, не мали можливості надати значну допомогу. В земстві йшла «партійна боротьба різних елементів», й турботи про «розвиток кустарних промислів не було особливо помітно». Тому допомога з Міністерства була б своєчасною, сприяючи розвитку цієї справи. Загальна сума витрат на організацію училища та його утримання складала 20 000 руб. Тому просили Міністерство торгівлі і промисловості виділити 5 тис. руб. на устаткування і 5 тис. руб. на утримання з 1915 р. Також планували безкоштовно навчати 25 сільських дітей, готуючи з них інструкторів з обраного ремесла для сільських майстерень. Це сприятиме розвитку кустарної промисловості у Волинській губернії, яка була у занепаді (ДАЖО, ф. 80, оп. 1, спр. 35, арк. 8 зв.). Одночасно запевняли, що у наступні роки витрати на утримання художньо-ремісничого училища будуть значно меншими. Незабаром на своєму засіданні повітова земська управа прийняла рішення відхилити клопотання Л.Н. Ремезової про надання їй навчальному закладу коштів для відкриття художньо-ремісничої майстерні (ДАЖО, ф. 80, оп. 1, спр. 35, арк. 17). А невдовзі розпочалася Перша світова війна й це питання знялося саме собою. Однак Н.Л. Ремезова заручилася підтримкою Міністерства торгівлі і промисловості й у перспективі планувала відкрити художньо-ремісничу майстерню. Але вона могла розраховувати на фінансування лише після завершення війни (ДАЖО, ф. 80, оп. 1, спр. 35, арк. 18).

Таким чином, напередодні Першої світової війни у краї спостерігалось зростання кількості професійних навчальних закладів, у яких учні з незаможних верств мали змогу одночасно з початковою освітою, отримувати й професійну. Але ті професії, що потребували дорогого устаткування, не завжди знаходили підтримку на місцях, як це сталося при спробі відкрити художньо-

ремісничу майстерню. Саме місцеве земство не надало фінансування на його відкриття, незважаючи на підтримку проекту в столиці.

На початку ХХ ст. губернська та повітові управи у справах земського господарства важливу роль відводили відкриттю бібліотек. В одному з документів, адресованому губернській управі у справах земського господарства, відзначалося, що бібліотеки все більше й більше привертали до себе увагу діячів народної освіти. Їх доцільно розглядати як продовження школи, причому високого типу. Початкова школа давала дітям лише основи грамотності й робила їх здатними для подальшої самоосвіти. Але більші знання набувалися у школі вищого типу. Проте зробити її надбанням усього народу неможливо, особливо церковнопарафіяльним школам з їх «скромним бюджетом». Тому в них бібліотеки могли бути особливо корисними. Книги вдало підібраної бібліотеки вводили читачів у світ знань, збагачували їхній кругозір різноманітними знаннями, починаючи від релігійного й завершуючи практичними навичками, наприклад, як організувати догляд за своєю худобою чи городом (ДАЖО, ф. 183, оп. 1, спр. 1, арк. 146).

Так, на засіданні Дубенської повітової управи у справах земського господарства 27 квітня 1905 р. розглядали питання виділення коштів. Крім цього, було порушено питання про відкриття у повіті 10 безкоштовних народних бібліотек імені Ф.Ф. Павленкова, на що було виділено 1 000 руб. Незабаром у повіті відкрилося 20 таких бібліотек (ДАЖО, ф. 183, оп. 1, спр. 1, арк. 196).

Загалом на Волині ще з другої половини ХІХ ст. проходили безкоштовні «морально-релігійні читання», організатором яких було Володимиро-Васильківське братство у Житомирі. Поступово їх роль зростала, й пізніше вони відбувалися у приміщенні Житомирського чоловічого духовного училища під контролем наглядача училища о. М. Щеглова (Альошина, 2018, с. 11). Єпархіальне братство поставило собі за мету заснувати народну читальню. Це питання його члени розглянули в порядку денному на загальних зборах 2 лютого 1896 р. Згодом на прохання голови ради архімандрита Віссаріона, ректора Волинської духовної семінарії, це питання знову обговорювалося. В результаті, на основі рішення ради, єпископ Волинський і Житомирський Антоній підписав

акт про заснування бібліотеки-читальні. На початку 1906 р. відбулося її відкриття. Вона мала забезпечувати матеріалами для читання, а також стала місцем кооперування освічених людей і дала їм можливість спілкуватися з приводу суспільних подій та різноманітних життєвих ситуацій, братчики прийняли рішення, що користуватися періодичною пресою можна лише в її приміщенні (Альошина, 2019, с. 61).

Отже, такі заходи сприяли підвищенню грамотності серед незаможних верств населення. На відміну від XIX ст., коли акцент робився лише на релігійне виховання, на початку XX ст. у бібліотеках, організованих земствами, була й значна кількість книг з ведення сільського господарства.

У процесі реалізації концепції професійної освіти важлива увага приділялася зацікавленню учнів працею. На цьому акцентував увагу директор народних училищ С. Криловський. Так, згідно з положенням від 25 червня 1912 р., «міські училища було реорганізовано у вищі початкові училища. Нове положення про вищі початкові училища зберегло головне їхнє завдання – дати можливість незаможним міським верствам отримати освіту, яка ставила б людину в ступінь інтелігента». Щоб досягти потрібних результатів, потрібно було пам'ятати, що єдиною ціллю вищого початкового училища було дати «державі потрібних людей з завершеним вихованням та освітою». Контингент учнів цих закладів формувався з дітей малозабезпечених родин, а їх майбутнім було «трудове життя». Тому обов'язком школи було привчити їх до праці, розвинути у них любов до праці та переконати, що праця – це благо, а життєва боротьба для працівника не страшна, бо він вийде з неї переможцем. Тому завданням цих навчальних закладів було прищепити любов до будь-якої роботи («Трудовая школа», 1915а, с. 3–4). Випускники цих закладів освіти мали не просто формально «пройти» навчальну програму: тут їм мали прищепити прагнення до «розвитку та зацікавленості учнів у знанні». Інакше кажучи, учні «уявлялися не розтяжним лантухом, в який має бути вміщено визначену кількість формальних знань, а якщо не вміститься, то учень мав бути викинутий зі школи за непридатністю, а людиною, яка володіла певними визначеними здібностями, які могли вмістити лише те, що вміщувалося». Не в «зазубренні фактичних даних, а в розвитку учня, в його інтересі

до збагачення знаннями – освітня задача вищого початкового училища» («Трудовая школа», 1915b, с. 4).

Важливу роль у професійній підготовці вчителів церковно-парафіяльних та земських шкіл відіграло проведення педагогічних курсів. Так, 8 квітня 1912 р. Губернськими земськими зборами було виділено на проведення учительських курсів 9 500 руб. «за умови збільшення числа курсантів удвічі порівняно з минулим роком». Земство висунуло умову, щоб до їх програми були введені не лише предмети педагогічного змісту, а також «природознавство, гігієна, санітарія», на які мало бути виділено 1/3 часу курсів. За кошти земства курси мали відбуватися лише у м. Житомир (ДАЖО, ф. 147, оп. 1, спр. 48, арк. 58). У результаті обговорення цього питання з Волинською єпархіальною училищною радою прийняли рішення провести з 10 червня до 15 липня 1912 р. спільні курси для вчителів церковних шкіл та шкіл, які підпорядковувалися Міністерству народної освіти. Участь у них мали взяти 180 вчителів початкових шкіл (ДАЖО, ф. 147, оп. 1, спр. 48, арк. 58–58 зв.).

У 1912 р. запланували запросити на курси «вчительок з тим, щоб у наступному році курси були влаштовані виключно для вчителів». Заняття повинні були проводитися упродовж 6 годин щоденно – 4 ранкових і 2 вечірніх, крім святкових і недільних днів. Беручи до уваги провідні завдання шкільного вчителя у сільській місцевості, прийняли рішення викладати на курсах такі предмети: закон Божий – 12 год., російська мова – 36 год., російська література – 12 год., слов'янська мова – 14 год., арифметика – 31 год., співи – 27 год., загальна дидактика – шкільна гігієна – 4 год., експериментальна психологія – 8 год. Після їхнього завершення мала бути проведена наукова екскурсія по околицях Житомира (ДАЖО, ф. 147, оп. 1, спр. 48, арк. 58 зв.). Подібні курси проводилися щорічно, лише залежно від умов фінансування змінювалася кількість їх учасників. Зокрема, у 1914 р. Єпархіальна училищна рада проінформувала земську управу, що курси для 50 вчительок церковнопарафіяльних шкіл будуть проведені з 1 липня до 1 серпня 1914 р. у приміщенні жіночого духовного училища. На цих курсах замість графічного мистецтва збільшили кількість лекцій з природознавства («Земская жизнь», 1914, с. 3).

Таким чином, на початку ХХ ст. на педагогічних курсах, які щорічно проводилися для вчителів початкових шкіл, збільшувалася кількість годин з психології, природознавства, що свідчило про те, що керівники освітньої галузі надавали важливого значення ознайомленню вчителів початкових шкіл із цими предметами.

Важливу увагу відводили й організації курсів для учнів середніх навчальних закладів з праці. Це робилося у позанавчальний час і за добровільною згодою учнів та їхніх батьків. Такі курси було проведено за ініціативи земства у Полтаві влітку 1915 р. Учні вивчали столярну та токарну справи, різьблення по дереву, плетіння, ткацтво та виготовлення килимів. Вони відбувалися з 4 червня до 30 липня 1915 р., участь у них взяли 179 учнів. Навчання проводилося впродовж 47 днів у дві зміни: з 9 год. – до 13 год. та з 15 год. до 19 год. Заняття проводили висококваліфіковані ремісники та робітниця. Наприкінці курсів учні зробили понад 380 «повністю завершених предметів», а саме: стільців, стінних шаф, полиць, шкатулок, рамок, тувель із рогами, сумок та гамаків із бичівки, полотна тощо. 2–3 серпня 1915 р. було проведено виставку цих робіт з метою ознайомлення батьків учнів та глядачів, а після її завершення виробу було віддано учням (ДАЖО, ф. 212, оп. 1, спр. 16, арк. 12).

Отже, у зазначений період спостерігалися процеси активізації професійної підготовки учнів не лише початкових навчальних закладів, а й середніх, що сприяло опануванню ними ремесл.

Висновки та перспективи подальших досліджень проблеми. Таким чином, на початку ХХ ст. на Волині спостерігалася посилення уваги до професійної освіти. Це знайшло вияв у відкритті нових закладів освіти, де учні мали змогу опанувати ремесла. Однак не всі плани вдалося реалізувати, що було зумовлено недостатнім фінансуванням, а пізніше – початком Першої світової війни. Одночасно з цим, значна увага приділялася професійній підготовці вчителів початкових шкіл. Ці процеси значно активізувалися у 1911-х рр., коли у регіоні почали діяти земства. Саме вони значною мірою фінансували проведення педагогічних курсів та висували умови, щоб на них вчителям викладалися природничо-психологічні дисципліни.

Ми хотіли б подякувати працівникам Державних архівів Житомирської та Рівненської областей і Рівненського обласного краєзнавчого музею, документи яких були використані під час написання статті.

Джерела та література

Альошина, О. (2018). Організація та проведення народних читань православними братствами у Волинській губернії у другій половині XIX ст. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 20 (1), 10–13. doi: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/20.167338>.

Альошина, О. (2019). Просвітницька діяльність Житомирського православного братства у Волинській губернії (друга половина XIX – початок XX ст.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 52 (1), 58–61. doi: 10.26661/swfh-2019-52-009.

Березівська, Л. (2011). Державна політика щодо диференціації організації і змісту шкільної освіти в Україні в імперську добу (кінець XIX ст. – 1917 р.). *Історико-педагогічний альманах*, 2, 44–52.

ДАЖО – Державний архів Житомирської області.

ДАРО – Державний архів Рівненської області.

Земская жизнь. Педагогические курсы. (1914, 28 июня). *Наша Волянь*, 167, с. 3.

Обзор Волинской губернии за 1910 год. (1911). Житомир: Волинская губернская типография.

Трудовая школа. Речь директора народных училищ С.А. Крыловского, сказанная при открытии летних учительских курсов. (1915a, 19 мая). *Жизнь Воляни*, 134, с. 3–4.

Трудовая школа (окончание). Речь директора народных училищ С.А. Крыловского, сказанная при открытии летних учительских курсов. (1915b, 21 мая). *Жизнь Воляни*, 136, с. 4.

References

Aloshyna, O. (2018). Orhanizatsiia ta provedennia narodnykh chytan pravoslavnymy bratstvamy u Volynskii hubernii u druhii polovyni XIX st. [Organization and holding of folk readings by Orthodox fraternities in the Volyn province in the second half of the XIX century]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiyi zbimyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka – Current issues of humanities: inter-*

university collection of scientific works of young scientists of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 20 (1), 10–13. doi: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/20.167338> [in Ukrainian].

Aloshyna, O. (2019). Prosvitnytska diialnist Zhytomyrskoho pravoslavnoho bratstva u Volynskii hubernii (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Educational activity of the Zhytomyr Orthodox Brotherhood in the Volyn province (second half of the XIX – beginning of the XX century)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhia National University*, 52 (1), 58–61. doi: 10.26661/swfh-2019-52-009 [in Ukrainian].

Berezivska, L. (2011). Derzhavna polityka shchodo dyferentsiatsii orhanizatsii i zmistu shkilnoi osvity v Ukraini v impersku dobu (kinets XIX st. – 1917 r.) [State policy on the differentiation of the organization and content of school education in Ukraine in the imperial era (late nineteenth century – 1917)]. *Istoryko-pedahohichniy almanakh – Historical and pedagogical almanac*, 2, 44–52 [in Ukrainian].

DAZhO – Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti [State Archive of Zhytomyr Region] [in Ukrainian].

DARO – Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti [State Archive of Rivne Region] [in Ukrainian].

Zemskaya zhizn. Pedagogicheskie kursy [Zemskaya life. Pedagogical courses]. (1914, June 28). *Nasha Volyn – Our Volyn*, 167, p. 3. [in Russian].

Obzor Volynskoy gubernii za 1910 god [Overview of the Volyn province in 1910]. (1911). Zhitomir: Volynskaya gubernskaya tipografiya [in Russian].

Trudovaya shkola. Rech direktora narodnykh uchilishch S.A. Krylovskogo, skazannaya pri otkrytii letnikh uchitelskikh kursov [Labor school. Speech by the director of public schools S.A. Krylovsky, said at the opening of the summer teacher's courses]. (1915a, May 19). *Zhizn Volyni – Life of Volyn*, 134, pp. 3–4 [in Russian].

Trudovaya shkola (okonchanie). Rech direktora narodnykh uchilishch S.A. Krylovskogo, skazannaya pri otkrytii letnikh uchitelskikh kursov [Labor school. Speech by the director of public schools S.A. Krylovsky, said at the opening of the summer teacher's courses]. (1915b, May 21). *Zhizn Volyni – Life of Volyn*, 134, pp. 3–4 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 12.10.2020 р.